

Марина ВАЩЕНКО

викладач Київського державного інституту декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. М. Бойчука, аспірантка ЛНАМ

ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ХУДОЖНИКА-МОНУМЕНТАЛІСТА АНАТОЛІЯ ЧЕРНОВА

Анотація. Уперше в Україні зроблено спробу дослідити та проаналізувати мистецький доробок художника-монументаліста Анатолія Чернова (Черно). Творчий шлях майстра розпочався в Москві, однак більшість робіт він виконав в Україні. У статті акцентовано увагу на панівних ідеологічних засадах, що вимагали творити в душі соціалістичного реалізму, та низці робіт, котрі не збереглися.

Ключові слова: соціалістичний реалізм, художник-монументаліст, ідеологічні засади, мистецький доробок.

А. Чернов, Г. Бахмутов.
Мозаїчне панно "Смія". Кривий Ріг

А. Чернов. Мозаїчне панно
"Юність". Молодіжний салон, Київ

А. Чернов, Г. Бахмутов. Стела присвячена 50-річчю Ленінського комсомолу та стела Слава труду, Кривий Ріг

Елементи стели

Червоноармієць

Родина військового

Порятунок на полі бою

Анатолій Михайлович Чернов народився 20 лютого 1914 р. в Омську, де його батько працював службовцем на залізниці. 1921 р. уся родина повернулася на батьківщину, у м. Ніжин, у яке А. Чернов був безмежно закоханий. Тут формувався світогляд молодого художника, тут він закінчив семирічну школу й поставив собі за мету навчатися мистецтву в Києві [1, арк. 5].

У цей час його прізвище піддалося русифікаторству. Він, за наполяганням місцевої адміністрації, як і його старша сестра та молодші брати, офіційно записується як "Чернов А. М." [3, арк. 3].

Перший досвід малювання юнак отримав у Ніжині, а опинившись у Києві, вступив до Київського художнього технікуму, де його викладачами були Карпо Трохименко та Онуфрій Бізюков [2, арк. 2]. Ці майстри суттєво вплинули на формування його творчої особистості. Водночас із вступом на навчання А. Чернова приймають до складу АХЧУ (Асоціації художників Червоної України), у виставках якої він брав участь з 16 років [2, арк. 2].

1932 р. А. Чернов вступив до Московського інституту образотворчих мистецтв, де спочатку навчався на графічному, а від 1936 р. — на живописному факультеті, вивчаючи мо-

нументальний живопис. Отримавши диплом, він погодився на пропозицію навчатися в аспірантурі інституту й водночас почав працювати на будівництві Палацу Рад у Москві [1, арк. 29].

Для майбутнього Палацу Рад обрали місце, де раніше був розташований Храм Христа Спасителя, знищений 5 грудня 1931 р. За задумом авторів, це мала бути грандіозна споруда, що символізує непохитну міць радянської країни та є зразком новітнього стилю соціалістичного реалізму. Для виконання цього проекту залучалися найкращі мистецькі сили країни. А. Чернов створював монументально-декоративний розпис зали “Героїки соціалістичного будівництва”, але початок Великої Вітчизняної війни змусив художника припинити роботу на будівництві Палацу Рад [1, арк. 5].

25 червня 1941 р. А. Чернов вступив до Народного ополчення. Від 1943 р. він — художник армійської газети політвідділу 43-тньої армії. Закінчив війну в Берліні 9 травня 1945 р. [1, арк. 12].

Після завершення війни А. Чернов повернувся до роботи над оздобленням Палацу Рад у Москві, здійснив розписи плафона в клубі “Комтреста” (1948, Москва), фресковий розпис “Партія і народ” у клубі заводу “Шарикоподшипник” у Москві (1949), завершив фреску “Сталінградська битва”, яку було виконано в майстерні під час будівництва Палацу Рад (1946-1948) [1, арк. 25]. 1948 р. його було запрошено на викладацьку діяльність до Московського вищого художнього училища (тепер — Строганівське) викладати монументальний живопис [1, арк. 12].

Довгоочікуване повернення митця в Україну відбулося на межі 1949-1950 рр., коли він отримав запрошення від Інституту монументального живопису і скульптури, що був організований 1946 р. у складі Академії архітектури Української РСР і переїхав до Києва. В інституті художник працював на посаді наукового співробітника [1, арк. 5].

Творчу діяльність в Україні А. Чернов розпочав 1953 р. у складі авторського колективу з розпису павільйону Української РСР на Всесоюзній сільськогосподарській виставці в Москві.

Автор статті в “Історії українського мистецтва” Ю. Белічко зазначав: “...бригада художників у складі Ю. Балановський, В. Болдарева, С. Кириченко, С. Отрощенко, Г. Титов, А. Чернов, Л. Чічкан. Перед авторами стояло складне завдання: на стіні циліндричного залу площею 600 кв. м створити єдину за дією тематичну композицію — зустріч на Україні гостей з братніх республік. Для її розв’язання митці вдалися до панорамного рішення. В центрі розпису проти головного входу до павільйону вони зобразили гостей, що спускаються сходами до залу. Щоб привітати їх, ніби з усієї України, простори якої в золотавому серпанку розкинулися навкруги, групами сходяться знатні люди республіки. Над двома дверними отворами, які розташовані ліворуч і праворуч від головного входу й ведуть у зали павільйону, подано групи того самого масштабу, що й центральна. Ці три частини панорами найвиразніші, образи в них чітко окреслені й національно своєрідні. Зображення другого плану маловиразне. Художники головним чином намагалися досягти ілюзорного враження безмежного простору” [4, 189-191].

Ця робота отримала схвальні відгуки на II з’їзді радянських художників Української РСР (1956). Співдоповідач народний художник Т. Яблонська в доповіді відзначила, що “в післявоєнні роки українські художники створили низку цікавих творів монументально-декоративного живопису, серед яких над усе треба зазначити панно на Всесоюзній сільськогосподарській виставці у Москві” [5, 13]. Сказане адресовано і А. Чернову.

У техніці фрескового живопису виконано й розпис плафона головного фойє Жовтневого палацу культури (тепер — Міжнародний центр культури і мистецтв “Жовтневий” у Києві) та розпис плафону головного фойє Консерваторії ім. П. І. Чайковського у Києві (1958), який вважається “одним з кращих зразків плафонного живопису кінця 50-х років... Він не має надмірної ускладненості, нерідко властивої монументальному живописові цього часу, і відзначається простотою композиційного задуму. В куполі намальовано альтанку, оповиту зеленими лозами винограду, між якими ніби проглядає сонячне небо, а в небі літають ластівки й метелики. Біля альтанки зображе-

но кілька людських постатей з музичними інструментами... Плафон вдало вирішено композиційно й за живописом і добре пов'язано з архітектурою" [4, 192].

У 1964-1967 рр. під керівництвом А. Чернова виконано мозаїчне панно "Радянський спорт" на фасаді тенісного корту Республіканського стадіону в Києві [1, арк. 16]. У зв'язку з реконструкцією стадіону, пов'язаною з проведенням в Україні 2012 р. чемпіонату Європи з футболу, панно втрачено.

1964 р. художник створив мозаїчну композицію "Спорт" у магазині "Іграшки" в "Пасажі" на вул. Хрещатик [1, арк. 16]. У 1965-1971 рр. А. Чернов у Кривому Розі в співавторстві з Г. Бахмутовим виконав на торцевих стінах житлових будинків Кривого Рогу мозаїчні панно: "Ранок", "Родючість", "Сім'я", "Будівельники", "На сторожі" та дві стели — зразки типової тогочасної радянської тематики "Комсомол" і "Слава труду" — у техніці різьбленого рельєфу, оздобленого смальтою, керамічною плиткою та коленим натуральним каменем [1, арк. 18].

Дві останні композиції площею 60 кв. м кожна виконані на зовнішньому боці стел, які разом утворюють коло. Площину поділено на прямокутні сектори, у кожному з яких розташоване зображення, присвячене боротьбі радянського народу за звільнення країни від іноземних окупантів і відбудові народного господарства в післявоєнні роки. Вражає неординарність, з якою автори підійшли до вирішення монументальних завдань. Стримана кольорова гама, підказана особливостями природного матеріалу, сміливість стилістичного вирішення, декоративна площинність великих форм, підсилена вишуканою узагальненістю постатей людей, уособлює суспільний світогляд тієї епохи: тут зображено військових, представників робітничого класу, інтелігенції та селянства — сучасників автора — носіїв соціальної ідеї новітньої міфотворчості, яку втілювали у творах тогочасні митці.

У роботі над стелами автори частково прагнуть вирішити проблему формування українського стилю. Його фундаторами в мистецтві свого часу були брати Василь і Федір Кричевські, Михайло Бойчук і його послідовники. А. Чернов у роботі ніби згадує здобутки першопрохідців і прагне рухатися далі.

Окремі фрагменти стели, тематично об'єднані образами сучасників, стають фактично спробою розробити українську національну стилістику в умовах панування соцреалізму. Такими є фрагменти композиції "Родина військового", "Порятунок на полі бою", "Червоноармієць". Фрагмент стели під назвою "Україна" нагадує ніби взяту з ікони жіночу постать з дитиною на руках в оточенні декоративних квітів, перетворюючись на візуальний символ душі народу.

Композиція загалом дихає теплом природного матеріалу, насичена вохристими відтінками каменю краю. За авторським задумом, камінь був привезений з усього цього "кам'яного раю", а особлива фактура матеріалу спонукала й авторів до нестандартного підходу та постійного творчого пошуку, що робить стели гідними уваги, цікавими і для майбутніх поціновувачів мистецтва.

Праці над згаданими стелами передувала низка робіт, які виконувалися під творчим наглядом А. Чернова впродовж попередніх років. Твори задумані як серія, виконана кількома групами художників на торцях п'ятиповерхових будівель, зведених із силкатної цегли. Створені переважно у холодній гамі, вони мають вигляд площинних рельєфів (товщина — 10-20 см) і силуетом прочитуються на тлі світлої цегляної кладки. Рельєфи виконано в мозаїці або з цементу, з використанням кольорової плитки "кабанчика", кольорового каміння та смальти. У роботах широко застосована техніка ліплення та різьблення по цементу, зовні подібна на сграфіто. За ідейним задумом це характерні зразки творів у стилістиці соціалістичного реалізму, присвячених темі будівництва, військової звитяги, родинним стосункам і красі ранкової природи. Одна з робіт циклу зображує тему родючості. Цікаве вирішення самої жіночої постаті в національному вбранні та вдале декоративне заповнення простору орнаментальними елементами вказують на те, що автор перебуває у творчому пошуку, прояви якого помітні й у наступних роботах. Декоративізм і стилістична умовність панно засвідчили бажання художника вийти за межі вузьких рамок соцреалізму.

1976 р. А. Чернов працює над мозаїчним панно "Юність" у Молодіжному салоні по вул. Урицького в Києві. Робота, що

прикрашає громадський інтер'єр, розташована на сходовому марші другого поверху та створює атмосферу небуденного, святкового настрою. З першого погляду глядачеві відкривається зрозуміла за змістом, урівноважена, статична композиція. У центрі зображене молоде подружжя в оточенні квітучої рослинності, сповнене любові, надії та віри у світле майбутнє. Майстер відтворив сокровенну мить — освідчення в коханні та вірності чоловіка жінці, момент створення нової родини.

Ясність і виразність композиції ґрунтуються на реалістичному підході, поєднаному з традиційною українською образотворчістю та власним світобаченням автора, які формують стилістичні особливості почерку майстра. Образи розроблені лаконічно, в основу зображення фігур покладено чудово засвоєний академічний рисунок. Колористично твір побудований на білій, насиченій багатьма відтінками домінанті, яка підсилена контрастом зеленого, синього, жовтого, червоного тонів. Білосніжне вбрання молодої, уквітчане первоцвітом навколишнє середовище, гомінливе диво-птаство — усе це залишає відчуття чистоти та ширості почуттів зображених персонажів.

При створенні мозаїки автор використовував різноманітні матеріали, такі як керамічна плитка, смальта, природне різнокольорове каміння, кольорове скло, шматки битих керамічних виробів, застосовані для підсилення декоративного ефекту. Завдяки вдалому поєднанню різнорідних матеріалів такий прийом у практиці створення мозаїк у статті Бориса Колодного було названо “кам'яним живописом” [2, 4].

У середині 1970-х рр. А. Чернов створив низку мозаїчних панно в Молдавії, у яких його ширий дух українського майстра виривався на волю та вдало поєднувався зі строкатою місцевою традицією. Так, мозаїчний фриз, що оперізував верхню частину Будинку культури в с. Мінжир з декоративно зображеними атрибутами образотворчого та театрального мистецтва, дівочими постатями — музами, вбраними в національні українські костюми, серед квітів і розмаїтого птаства на тлі блакитного неба, зачаровував глядача своїм несподіваним, оригінальним і вишуканим стилістичним рішенням. Синтез української традиції та мистецького пошуку відтворював своєрідну красу до-

вершеної, простої за формою та виразної за пластикою композиції з вдало підібраним декором і колоритом.

Так само несподіваних змін зазнав вигляд звичайної середньої школи, торець якої прикрасили зображення, створені в непритаманній Молдавії традиції, постатей юнака та дівчини в українському вбранні, в оточенні пишної рослинності, квітів, яблуневого цвіту на тлі сонця, яке своїми променями радіально розтинає всю поверхню стіни.

Робота художника-монументаліста А. Чернова не обмежується виконанням соціальних замовлень. Він — чудовий живописець, майстер передання коліру, із загостреним відчуттям краси та вишуканим смаком. Його пейзажі сповнені любові до рідного краю. В одній роботі він, закоханий у природу, пише сміливо та енергійно, у іншій його живопис стає пластичним, відображаючи ліричний настрій. Серед усіх київських вулиць художник найбільше був закоханий в Андріївський узвіз. Він малював його олівцем, вуглем, пастеллю, аквареллю, олією.

Закоханий у рідну країну, майстер переймався її сьогоденням та історичним минулим. Цінуючи творчість видатного українського письменника М. Тоголя, він присвячує авторові та сюжетам його творів не одну роботу. Живописний твір “Микола Гоголь” експонувався на “Ювілейній виставці” (1951) у виставковій залі Спілки художників України у Києві та отримав глядацьку увагу й багато схвальних відгуків у мистецькому середовищі. Неодноразово А. Чернов звертався до образу української письменниці Лесі Українки. Його творчі пошуки, збережені в начерках, рисунках, ескізах, втілилися в живописному творі “Лісова пісня” (1961).

На кількох виставках експонувалися роботи А. Чернова, присвячені козацькій добі в Україні. Перечитуючи заборонену в ті часи “Історію України” М. Грушевського, яку останній подарував родині автора, художник дивувався тому, як спотворено образ Богдана Хмельницького в тогочасній історичній науці. Розмірковуючи про те, що похилий вік заважав Богданові здійснити його мрію про вільну, незалежну Україну, про те, який вплив має час на людину, суспільного діяча, творчу особистість, художник завжди повторював: “Не треба чека-

ти... треба робити все і вчасно” [3, 17].

Козацькому минулому присвячена серія робіт, у якій автор надає перевагу темперному живопису (1953-1954): “Богдан Хмельницький”, “Після битви під Жовтими водами”, “Присяга на вірність у Софійському соборі 17 січня 1654 року”, “Запорозький козак”, “Іван Богун” [6, 31]. Саме ці роботи стали свідченням пошуку власної національної ідентичності та відображенням любові до рідної країни.

Художник виконав багато творів графічного мистецтва та станкового живопису, які залишаються на сьогодні мало відомими мистецькому загалу й чекають свого дослідження.

Доля звела в небуття творчі доробки багатьох цікавих майстрів українського мистецтва ХХ ст. Епоха, яку сьогодні затаврували словосполученням “соціалістичний реалізм”, стала малоцікавою для наших сучасників. Проте подекуди варто уважніше придивитися до митців цієї доби, не нищити безглуздо твори, які свого часу стали частиною культурного надбання країни, належним чином використати їх у подальшому духовному, національному та соціальному розвитку суспільства. Як з ясовується сьогодні, багато з них є цікавими та актуальними зразками мистецтва, здатними пережити свій час.

1. Особова справа А.М. Чернова (1956-1981) // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (м. Київ). — Ф. 581. — Оп. 2. — Спр. 568. — 47 арк. 2. Колодний Б. Кам'яний живопис (Рукопис) // Приватний архів — 4 с. 3. Ващенко О.Г. Екслібрис минулого (Рукопис). — 22 с. 4. Історія українського мистецтва: у 6 т. Т. 6. — Радянське мистецтво 1941-1967 років. — К.: Головна редакція УРЕ, 1968. — С. 185-203 с. 5. Оргкомитет ССХ ССРСР. Информационный бюллетень № 4 — М.: Советский художник, 1956. — 86 с. 6. Українська спілка кооперативних товариств художників “УКООПХУДОЖНИК”. 3-тя обласна художня виставка, присвячена 300-річчю возз'єднання України з Росією. Живопис, скульптура, графіка: Каталог. — К., 1955. — 31 с.

Annotation

Maryna Vashchenko. Creative destiny of monymental art master Anatoliy Chernov. For the first time in Ukraine was made the attempt to investigate and evaluate the creative achievements of monumental artist Anatoly Mikhailovich Chernov (Cherno). His creative way started in

Moscow, but most of the work were created in Ukraine. The article emphasis on the dominant ideological grounds, that required to work in the spirit of socialist realism, and a number of works that have not survived.

Key words: socialist realism, monumental art, mosaics, monumental paintings, stone painting, creative achievements.

Анотація

Марына Ващенко. Творческий путь художника-монументалиста Анатолия Чернова. Впервые в Украине осуществлена попытка исследования и оценки творческого наследия художника-монументалиста Анатолия Михайловича Чернова (Черно). Творческий путь мастера начинался в Москве, но большинство работ он осуществил в Украине. В статье акцентировано внимание на господствовавших идеологических основах, которые вынуждали создавать работы в духе социалистического реализма, и работах, которые не сохранились.

Ключевые слова: социалистический реализм, монументальное искусство, мозаика, монументальная роспись, каменная живопись, творческое наследие.